

Є.В. Сірій,
канд. соціол. наук

Evgenii V. Siryi,
Ph.D. in Sociology

РИЗИК У ПІДПРИЄМНИЦЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ

Abstract. The given work is a continuation of the systematic statement and construction of one of the basic immanent properties of the business – a risk. The general positions of this notion in the business environment are given. The attempt of a scientific representation of the new approach in the comprehension of the business and the risk in their inseparable nature is done.

Ключові слова: підприємництво, ризик, підприємницький ризик, невизначеність, імовірність, поліваріантність, складність, стохастичність, суб'єктивність ризику.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві все частіше усвідомлюється ризикованість того, що відбувається. Внаслідок господарської діяльності людини поступово і ніби непомітно виникає все більше різноманітних проблем, які все частіше «входять» у життя людей і стають все більш йому притаманними. Усі ці проблеми в буденному обігу пов'язують з ризикованістю, з ризиком. Проблема ризику як у суспільному житті, так і з наукового погляду завжди залишається відкритою. Рефлексуючи, ми прагнемо мінімізувати ризик або уникнути його. І найчастіше з явищем ризику ми стикаємося у різних формах та способах комерційної діяльності, якою пронизані всі сфери суспільного життя. Очевидно, що ризик є атрибутом підприємництва і зумовлений необхідністю уникнення невизначеності в тій або іншій ситуації у сфері бізнесу. Тому підприємницькі дії завжди пов'язані з певним ризиком (втратою доходів і майна, статусу і часу). Але в одних випадках цей ризик прорахований, а в інших бізнесмен реалізує яскраво виражену венчурну діяльність, намагаючись перетворити ризик на специфічний ресурс ціледосягнення. У всіх цих випадках зберігається розуміння підприємництва як феномену соціальної дії, цілеусвідомленої діяльності, пов'язаної з іманентними умовами ризику.

Проблемі ризику в підприємницькому середовищі присвячено немало наукових праць, досліджень. Однак, аналіз наявної літератури дає право говорити про певною мірою фрагментарність та несистематизованість висвітлення цієї теми. Більшість робіт носить характер психологічних (прикладних психовимірювальних, соціопсихологічних) досліджень, з притаманною ознакою впливу ризикологічної науки, економічної, управлінської. У сфері соціологічної науки подібних наукових досліджень обмаль. Проблема дефініції підприє-

мницького ризику (припускається нами) полягає ще в тому, що з трансформаційними соціальними процесами, а відповідно — поповненням, поновленням та змінами теорій і методологій в суспільних науках, явище підприємництва, що містить у собі ризикованість, підлягає переосмисленню і новій науковій інтерпретації. Одним із таких теоретико-методологічних підходів є синергетичний підхід у комплексному осмисленні феноменів ризику і підприємництва.

Міра наукового опрацювання. Узагальнюючих, достатньо глибоких і цілісних досліджень ризику є небагато. Окремим відгалуженням даного наукового напрямку є дослідження та трактування ризику як іманентної атрибутивності підприємницького феномену. Можна констатувати, що в даний час єдиного розуміння ризику навіть в межах якоїсь однієї наукової дисципліни не існує. Найвірогідніше, це пов'язано з надзвичайною складністю і багатогранністю даного феномену.

Одним із перших, хто в науковому форматі почав вивчати ризик в системі суспільно-економічних наук був американський вчений Ф. Найт (ризик як об'єктивна вірогідність). До статистичного трактування ризику додалися економічні дослідження, а сама тема стала все більше привертати увагу науковців різних спеціальностей і міцно увійшла до наукової системи. Англійський економіст Дж. Кейнс пов'язував ризиковані рішення з психологічними характеристиками економічного агента та з умінням передбачати. Надалі базовими науковими дисциплінами формування цього напрямку стали соціологія, філософія, культурна антропологія. Щодо цієї проблеми слід відзначити праці М. Дугласа, У. Бека, Е. Гідденса, Н. Фуко, Н. Лумана, Й. Бредбері. Вагомий вклад у формування соціологічної теорії ризику внесли російські дослідники А. Альгін, В. Зубков, С. Нікітін, К. Феофанов, В. Петровський, Н. Смакотіна, М. Задорожнюк та ін. Дослідженням ризику в системі підприємництва займалися В. Чалий-Прилуцький, В. Павлова, Є. Кир'янова та ін.

Окремим аспектам феномену ризику було присвячено роботи українських соціологів: А. Ручки, Ю. Саєнка, В. Дурдинця, Л. Бевзенко та ін. Фрагментарно тема ризику як ознаки підприємництва була подана в роботі автора (Є.В. Сірий, С.А. Фареник «Соціологія підприємництва: крок перший». — К., 2000). На сьогоднішній день фундаментальній розробці ключових понять соціологічної теорії підприємництва та генеруванню поняття ризику як наукової категорії практично не приділялося уваги, що і є основою *наукової новизни* даної роботи.

Поняття підприємництво і ризикованість не можна розглядати поокремо. Ці два феномени тісно переплетені між собою. Поняття «ризик», інституціоналізувалося в рефлексійний та науковий обіг із зародженням та інституціоналізацією підприємницьких форм та способів діяльності. А зміст поняття підприємництво уособлювало в собі феномен, ситуацію, явище ризику. Проблема розуміння суті підприємництва була спочатку поставлена як проблема обґрунтування джерел економічного зростання і природи прибутку. Сам термін «підприємництво», як відомо, ввів Р. Кантільон ще у XVIII ст. Він означав специфічний вид людської діяльності, що реалізовується в умовах невизначеності і ризику [1, 20].

З того часу сформувалося декілька підходів до пояснення суті даного феномену. Практично всі класики теорії підприємництва пов'язують останнє з несенням тягара ризику і невизначеності в процесі економічного розвитку з економічної, філософської, соціологічної, психологічної та інших позицій (Р. Кантильйон, Дж. Тюнен, Д. де Тресі, Г. Мангольдт і ін.) Цей елемент стає центральним у концепції підприємництва американського економіста Ф. Найта – дослідника феномену ризику. З його точки зору, люди, які беруть на себе тягар прораховуваного ризику і непрораховуваної невизначеності, а також гарантують найманим робітникам заробітну плату, – отримують право керувати їх діяльністю і привласнювати відповідну частину доходу [2, 26–27].

Саме цю особливість підприємництва – діяльність в умовах невизначеності і ризику – ми розглядаємо як одну з найважливіших ознак даного соціального феномену. В іншому, більш сучасному науковому підході (нова інституційна економіка), що розроблялася американськими економістами Р. Коузом і О. Уільямсоном, підприємець розглядається як суб'єкт, що робить вибір між контрактними відносинами свободи діяльності і чинниками, що її обмежують. Тут підприємництво є особливим механізмом, що регулює розвиток соціоекономічної сфери життєдіяльності суспільства, тобто механізмом, який підтримує оптимальний баланс між свободою і необхідністю в суспільному розвитку, між хаосом і порядком в структурній композиції соціуму [3, 36]. А це також є передумовою появи ризикованих ситуацій.

Образ сучасного підприємця формувався з епохою Нового часу і з появою нових економічних суб'єктів, для яких історичне жадання багатства, поєднуючись з підприємством, набуваючи в силу обставин (форм та способів ведення) рис, притаманних своєму часові (епосі), – було справою досить ризикованою. А прагнення до прибутку на вкладуваний капітал формувало універсальну господарську стратегію. На противагу традиційним добуржуазним суб'єктам, з розвитком ринково-буржуазного суспільства підприємливі в господарському розумінні суб'єкти вже володіли не тільки особистою незалежністю, але також законодавчо підкріпленими можливостями капіталізації власності. Разом з досягненням інституціональної стабільності та юридичної захищеності як способів регуляції соціальної системи (з функціями регулювання, контролю, впливу) підприємництво все більше спеціалізувалося і одночасно набувало цивілізованої форми. У цьому плані інституціоналізація підприємництва водночас виступала і є стримуючим чинником стосовно небезпеки і ризику.

Історичні етапи розвитку підприємництва, простежені у працях видатного німецького філософа, соціолога й економіста В. Зомбарта, показують, як дух ризику і авантюризму, раніше необхідний навіть для звичайної торгової справи, з часом був потіснений духом стійкого розвитку і раціонального використання можливостей ринку, з меншим ризиком щодо елементів невизначеності і небезпеки. Середньовічний торговець – це постійний мандрівник, занурений у світ випадковостей. Притаманна американським колоністам здатність до ризику була внесена в американське життя і найголовніше – до соціоекономічної сфери завдяки тому, що серед емігрантів було багато людей досить авантюристського складу. Вони і змушували консервативніших і не таких ризикових колоністів ризикувати у своїй підприємницькій діяльності, і життєва мотивація була, так чи

інакше, спрямована на отримання наживи. Проте Новий час приніс діловій людині розвинену систему комунікацій, інституціональної стабільності та юридичної захищеності, що дозволяло перейти до осілого життя, вести справи “з дому” або з контори. А разом з осілістю з’являється і турбота про репутацію. Бродячий торговець сьогодні тут, а завтра там, він не обмежений місцевими нормами і часто уникає розплати за невиконані зобов’язання. Осілому підприємцеві доводиться уникати непривабливих операцій; побоюючись подальшого розкриття обману, він вимушений ставати “консервативнішим” [4; 5, 19–20].

Водночас ризикові елементи і форми підприємництва зберігаються, більш того, *невизначеність стає субстратом більшості видів підприємницької діяльності*. Звертаючись до місця і ролі ризику в підприємстві, необхідно розглядати його не тільки в плані комерційного успіху, але й у взаємодії з іншими процесами життєдіяльності. Ризикові операції містять не тільки фінансовий успіх, але й можливості щодо кар’єри, сім’ї і здоров’я.

Переходячи до аналізу ризику в підприємстві, потрібно сформулювати та уточнити термінологічну базу концептуалізації підприємницького ризику, провести інтерпретацію цього поняття. Це необхідно з причини неадекватності змісту даного терміна в залежності від його інтерпретації тією чи іншою наукою (соціологія, філософія, соціальна психологія, теорія управління, економічна теорія, пропідприємницькі прикладні напрями). Поняття, що інтерпретують ризик, різняться за змістом. Насамперед визначимо вихідне, базисне поняття «ризик», маючи на увазі, що це – загроза, небезпека, виникнення шкоди у найширшому сенсі слова.

У найбільш широкому розумінні *ризик визначається як шанс отримати вигоду або ж завдати шкоди чи зазнати збитків внаслідок заняття якоюсь справою*. У буденній свідомості це слово асоціюється з імовірністю сприятливого або несприятливого наслідку дій, невизначеністю, небезпекою (невдачею), вибором альтернатив і т. п. Синтезуючи різні тлумачення, ризик можна визначити як *можливість появи обставин, що обумовлюють невизначеність або неможливість отримання очікуваних результатів від реалізації поставленої мети, заподіяння матеріального збитку, небезпеку інших втрат*. У вузькому значенні ризик – це *вірогідність зазнати збитків або упустити вигоду при реалізації певних намірів*.

Однак вищезазначені тези не дають вичерпної відповіді щодо сутності ризику. Одна із причин неповноти наукового аналізу ризику в підприємстві полягає у недостатності наукової уваги до цього феномену, відсутності всебічного, комплексного його розгляду з позицій філософського осмислення, соціології, психології, економічної теорії, менеджменту та низки інших близьких наук з метою онтологізувати суть ризику. Хоча вже є досить продуктивні спроби.

У науковому аспекті ризик усе більше аналізується з використанням при цьому нових теоретичних та методологічних підходів, принципів, що характеризуються міждисциплінарним характером. А в останнє десятиліття одним з таких підходів, міждисциплінарним науковим напрямом у системі пізнання став синергізм. Спробуємо розкрити за логічним ланцюжком природу ризику в підприємницькому середовищі з врахуванням вищезгаданих принципів.

Сьогодні характерною для процесів суспільного розвитку є яскраво виражена динаміка соціальних змін, закономірності яких уже не завжди можна пояснити, використовуючи принципи “традиційної” детерміністської методології. Традиційна парадигма буття соціогосподарських систем, представлена в численних працях вітчизняних і зарубіжних філософів, соціологів і економістів, сьогодні вже не є оптимальною та універсальною пояснювальною базою для сучасних процесів і явищ. Більше того, вона поступово заходить у суперечність з об’єктивними тенденціями розвитку реальної соціоекономічної системи як на мікро-, мезо-, так і на макрорівнях.

На сьогоднішній день істотно розширився діапазон проблем, що безумовно збагатили соціальне знання. Крім того, внесений постмодерністськими поглядами принцип плюралізму дозволив сучасному філософському і соціологічному знанню більш системно розглядати соціум як відкриту динамічну систему, що розвивається до певної міри хаотично і недетерміністично, і характерною рисою якого є наявність великих ризиків. Процес пізнання цієї соціальної дійсності відбувається не тільки за раціональними методами, але й на основі феноменологічного опису, а також через призму постнеокласичних поглядів, зокрема синергічних принципів. Таким чином змінюються і методологія, і теорія суспільства. Дана методологічна трансформація дає право по-новому розглядати та визначати природу і механізми сучасного соціогосподарського середовища, породженням якого є невизначеність, надмірність, висока варіативність еволюційних комбінацій розвитку об’єкта підприємництва. До таких можна віднести поліваріантність, складність, стохастичність як атрибутивні ознаки цієї діяльності.

Розглядаючи особливості функціонування і трансформації підприємництва в межах різних соціогосподарських суб’єктів, структур і суспільних процесів, потрібно зазначити, що для складних відкритих систем, які активно взаємодіють із зовнішнім середовищем і до яких ми відносимо підприємницьке ринкове середовище, є характерною стохастичність як атрибутивна динамічна властивість. Ця властивість проявляє себе на всіх етапах розвитку підприємництва – від фази зародження з багатоваріантністю альтернатив, з вираженою невизначеністю її траєкторії розвитку, циклічності зростання, до загасання бізнес-діяльності з прагненням до впорядкування і зняття невизначеності на шляху до нової свободи вибору серед численних сценаріїв розвитку. Можна цілком сміливо робити припущення, що все це є періодами циклу самоорганізації як самого підприємництва, так і суб’єкта підприємництва, що може проявити себе тільки в умовах *відкритості і відносної невизначеності* розвитку соціогосподарської системи – підприємницького середовища [6]. Сучасні реалії такі, що кожен суб’єкт діяльності зазнає всезростаючої агресії зовнішнього середовища у вигляді невизначеності, випадковості, ризикованості – принципової неможливості чітко і однозначно прорахувати свої дії в будь-якій сфері на яку-небудь перспективу. Все це і є складовими ризику.

В індустріальну епоху ці ризики рефлексувалися як керований «побічний ефект», але з розвитком науково-технічного прогресу вони починали набувати загрозливих масштабів. Задоволення потреб завжди супроводжувалося і супроводжується виробництвом ризиків і небезпек. З часом виробництво ризиків

почало переважати виробництво благ, а самі ризики перестали піддаватися контролю. Якщо, для прикладу, індустріальне суспільство структурувалося навколо виробництва благ, то в сучасному суспільстві – навколо забезпечення безпеки. На думку німецького соціолога, дослідника феномену ризику У. Бека, сучасному суспільству є притаманним страх, а ідеалом – безпека [7, 38]. Це і є основними постулатами виведеного так званого «суспільства ризику» У. Бека.

Тема ризику все більше актуалізується, насамперед, у зв'язку з бурхливим технічним розвитком, і сучасне суспільство навіть ідентифікує себе із «суспільством ризику». Грунтуючись на положенні іншого соціолога – Н. Лумана, можна вважати, що ризик існує незалежно від усвідомлення його самим суб'єктом поведінки або іншими соціальними суб'єктами. «Майбутнє невідоме, і тому є ризик. Вільної від ризику поведінки не існує» [7, 155].

Проте повернемося до теми ризику в підприємницькому середовищі. Стохастичність як атрибутивна властивість соціогосподарських об'єктів, що раніше не так контрастно проявляла себе, сьогодні стає джерелом зазначеної небезпеки. Цьому є багато причин. По-перше, соціогосподарський об'єкт, що розвивається, – нетотожний з собою. Він схильний до постійної модифікації, змін, а по-друге – унікальність сценарію розвитку кожного об'єкта привносить додаткову невизначеність в загальну структурну систему соціогосподарських зв'язків.

Передусім ринок, з поняттям якого в системі сьогоденних реалій ми пов'язуємо і комерціалізацію, що є притаманною практично всім суспільним сферам, – це свобода вибору, зокрема економічна свобода. Вона не виникає враз. Безліч латентних чинників та механізмів задають їй відповідні координати у її функціонуванні за аналогією „невидимої руки” (за А. Смітом). Свобода одного соціоекономічного агента знаходиться в супроводі одночасно і зі свободою інших агентів, котрі вільні диктувати свої умови, чинити згідно зі своєю логікою, що базується як на простій раціональності, прагматизмі, так і на нерациональних або латентних, невизначених мотивах. При цьому природно, що ті, з ким доводиться вступати в господарські відносини, прагнуть насамперед реалізувати власну вигоду, що може зашкодити іншим. До того ж агенти-конкуренти взагалі схильні витіснити свого опонента з ринку. Відповідно, хочемо ми того чи ні, але, освоюючи підприємництво як систему принципів, доводиться мати справу з невизначеністю і підвищеним ризиком.

Зв'язок станів і подій в будь-якій суспільній сфері з проявом підприємницьких принципів опосередковується процесом “переходу”, у якому немає жорстких закономірностей. Ситуація вибору, яка характеризує ринково-підприємницьке середовище, – не детермінована якимсь одним чинником-змінною. Кожна комбінація розвивається на основі відразу декількох типів взаємодій як на мікро-, так і макросоціальному рівні (вплив, оцінка, вибір, очікування, прийняття рішення і т. д), що зумовлює його високу часову стохастичність.

Таким чином, нелінійний характер розвитку соціогосподарських систем, в межах яких відбувається суб'єктна бізнес-діяльність, породжує *невизначеність*. Вона виявляється в різних альтернативних варіантах досягнення суб'єктної мети.

Дана поліваріантність є яскравою ознакою складного соціогосподарського об'єкта, який несе в собі різноваріантні можливості щодо вибору траєкторії подальшого розвитку. Окрім того, дія суб'єктивного чинника в рефлексійній формі вносить додаткову невизначеність у розвиток тієї або іншої ситуації. Очевидно, що ці обставини і зумовлюють феномен ризикової діяльності, яка є закономірним наслідком суб'єктного буття в умовах невизначеності [8, 20]. Це і є наслідком дискусій навколо відповіді на питання: об'єктивним чинником чи суб'єктивним конструктом є ризик, статистичним або ситуативним феноменом він виступає?

Реальне поєднання двох вказаних форм невизначеності, як об'єктивної, так і суб'єктивної, одночасно є субстратом ризику і підприємництва. Цілеусвідомлений ризик стає головним елементом бізнес-діяльності суб'єкта і одночасно, передумовою його безконфліктного існування в стохастичному середовищі. Ризик, завдяки актуальним діям, розширює можливості суб'єкта і підвищує його адаптивний потенціал. Саме тому ризик набуває властивості специфічного ресурсу, здатного підвищити ступінь стійкості господарсько-підприємницького суб'єкта, що діє в умовах невизначеності.

Необхідно виділити і те, що подолання невизначеності все ж не припускає повного її зняття. Це загроза втрати будь-якої свободи. Звісно, суб'єкт завжди прагне до встановлення тільки оптимального балансу між визначеністю і невизначеністю в процесі діяльності. Причому визначеність характеризує можливості при досягненні поставленої мети, а невизначеність характеризує той діапазон можливостей, в межах якого результати діяльності можуть відхилятися від цільового еталону [9].

Невизначеність виступає ознакою, або середовищем, появи ризику, тому зростання невизначеності може спричинити ще більший ризик. Суб'єктивно повна невизначеність означає абсолютний ризик, тобто надію на волю випадку. Таким чином, *ризик*, з одного боку, – категорія *об'єктивна*, оскільки в самій реальності присутні ті елементи, котрі вносять невизначеність в наші дії, але *зміст* ризикованої поведінки – *суб'єктивний*. З іншого погляду, під ризиком слід розуміти *прояв соціальної поведінки суб'єкта, яка здійснюється в умовах невизначеності її результатів*. Дані постулати виведені, зокрема, і російським дослідником феномену ризику В.І. Зубковим.

Характеризуючи співвідношення визначеності і невизначеності в умовах реальної практики, переносючи на підприємницьке середовище, російський філософ В.С. Готт відзначав, що одним з аспектів цього співвідношення є їх зв'язок у ситуації вибору. Якщо людині притаманна поліваріантність рішень, то завжди існує невизначеність у виборі необхідного підходу. А вказана невизначеність зростає [10, 11].

Невизначеність як чинник ризику і ознака сучасної соціодинаміки і сам ризик як соціально-економічна дефініція до цього часу подавалися абстрактно і однорідно, без вирізнення структурних елементів. Одним з перших учених, що звернули увагу на проблему невизначеності в межах сучасної економічної теорії, був американський економіст Ф. Найт. У своїй статті “Поняття ризику і невизначеності”, опублікованій 1921 р., він визначає і розрізняє два типи віро-

гідності — математичну і статистичну. Вірогідність першого типу, за його логікою, визначається загальними, наперед заданими принципами. Вірогідність другого типу можна визначити лише емпірично. Перший тип вірогідності дуже рідко зустрічається в бізнес-сфері і піддається однозначному виміру. Другий — типовий для ділової сфери, і для його виміру потрібні суб'єктивні оцінки. Іншими словами, Найт указував на об'єктивну і суб'єктивну сторони ризику.

Суб'єкт підприємницької діяльності вимушений діяти в умовах об'єктивної невизначеності, породженої всезростаючою складністю соціогосподарських систем і складністю міжсуб'єктних організаційних і економічних відносин. Очевидно, що результативність бізнес-діяльності у цій ситуації має істотний розкид, а процес прийняття будь-яких рішень пов'язано з ризиком — з ризиком непередбачуваних витрат, і навіть з ризиком втрати суб'єктом своїх статусних ознак, які суб'єкт, ризикуючи, намагається вивести на вищий якісний рівень. Повертаючись конкретно до предмета підприємницького ризику, звернемося до головної *прагматичної функції підприємництва — отримання прибутку*, що у свою чергу є основною рушійною силою ринкової економіки та інших суміжних систем і форм суспільного життя. Спрямованість підприємництва на отримання прибутку є об'єктивною ознакою, але і обмеженою. Ринкове середовище — це соціальна система розподілу праці і приватної власності, інтересів. Тут кожен діє на свій страх і ризик, але, діючи, кожний агент зосереджується, скоріше, на потребі інших, ніж на своїх власних (постановка питання про вирішальну роль споживання була і є характерною для представників переважно всіх економічних шкіл і течій). Кожен сам собі має мету і акумулює засоби її досягнення. Ця система відшліфована ринком. Ринок спрямовує активність людей в таке русло, де вони найкраще відповідають потребам попиту. Індивід інтегрується самостійно в цю систему кооперації, при якій ринок показує йому, як ефективніше облаштувати свою справу щодо інших.

Уникнути ризику, здійснюючи діяльність в умовах невизначеності, практично неможливо. Напрошується висновок (і це ми знаходимо у роботах А.П. Альгіна, Б.А. Райзберга, І.В. Вакулєнко), що, мабуть, є сенс включитися у нескінченний потік об'єктивної невизначеності з метою навчитися діяти в її межах, перетворюючи цю об'єктивну даність ризикової діяльності на “матеріал” продуктивного конструювання технології бізнесу. Більше того, рефлексійний аналіз з історії суспільного життя показав, що ризик розширює можливості суб'єкта і підвищує його адаптивний потенціал. Саме тому ризик набуває властивості специфічного ресурсу, здатного підвищити ступінь стійкості суб'єкта підприємництва, який діє в умовах невизначеності і набуває атрибутивних якостей як іманентної ознаки підприємництва. Зокрема, це констатується в працях В. Зомбарта [12] — одного з патріархів соціоісторії підприємництва, та підкріплюються іншими сучасними науковими працями стосовно підприємництва. [2; 6; 11; 12; 13].

Американські дослідники підприємництва Дж. Куннінгам і Дж. Лісчерон особливо підкреслюють, що три основних його визначення, подані у словниках *Random House 1967, Webster's 1966, Fonk & Wagnalls 1968*, відзначають ризик як невід'ємний атрибут бізнесу [14].

Віддавна вважалося, що схильність до ризику є особистісною рисою. Однак більшість наукових досліджень не підтверджують цієї гіпотези. І це розширює та уможливорює долучення соціологічної науки до аналізу феномену ризику. З одного боку, ризикована поведінка позитивно корелює з високою потребою в самовираженні, домінуванні та агресії. І негативно — із сильною потребою незалежності і великою наполегливістю в діях. Не виявлено ніякого суттєвого зв'язку між наданням переваги ризику і такою рисою особистості, як екстра- чи інтровертність, наявність егоцентричних чи соціальних установок. Інші вчені констатують, що схильність до ризику пов'язана із домінуючими потребами, актуальними мотивами, екстравертністю, егоцентризмом, легковажністю, недобросовісністю. Таким чином, сьогодні не можна однозначно говорити про схильність до ризику як про особистісну рису. Однак можна стверджувати про вагомий роль ситуаційного чинника в ризикуванні та в оцінці і сприйнятті ризику [15]. Тому, аналізуючи проблему ризику в підприємстві, слід розрізняти два основні його аспекти: *об'єктивність* і *суб'єктивність*.

Об'єктивність підприємницького ризику зумовлена існуванням великої кількості чинників (зовнішніх ризиків), наявність яких не залежить від дії і від окремого підприємця. З іншого боку, ризик носить подвійну природу: наявну — об'єктивну, а умовну — суб'єктивну: який він є і як та наскільки його оцінюють. Суб'єктивність ризику обумовлено і діями самої людини. Адже саме агент оцінює ситуацію, формує стратегію подальшої поведінки, системи дій, здійснює вибір із сукупності альтернатив. Крім того, сприйняття і оцінка ризику є індивідуальною, тому що для різних суб'єктів, що діють в одних і тихий же умовах, ситуація може бути різною — ризикованою для одного, неризикованою для іншого.

Таким чином, під підприємницьким ризиком ми будемо розуміти *загрозу або небезпеку потенційно можливих втрат, збитків у процесі особливого виду діяльності (з погляду її інституціоналізації), націленої на досягнення додаткового продукту (прибутку), шляхом творчих дій, комбінацій з організації наявних засобів, ресурсів. У кінцевому підсумку підприємницький ризик характеризується як небезпека:*

- втратити ресурси;
- недоотримати доходи (прибутки) порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів (господарювання);
- зазнати збитків від невдало проведеної комбінації (системи дій).

Інакше кажучи, підприємницький ризик є загрозою того, що підприємець зазнає втрат у вигляді більших, ніж передбачено прогнозом, програмою його дій, або отримати доходи, нижчі за ті, на які він розраховував.

Однак, дане визначення буде справедливим щодо класичного розуміння підприємництва як інституціоналізованого особливого виду діяльності. Через призму сучасних реалій дане поняття в межах його класичної інтерпретації та розуміння має вже недостатній рівень епістемологічних і гносеологічних можливостей для опису і аналізу сучасних трансформуючих процесів (соціальної мобільності, соціальної стратифікації, соціальної структури). Узагалі можна вважати, що дискусії про самий зміст категорії «підприємництво» не є закінче-

ними як в аспекті змістовної характеристики сьогодення, так і щодо способів операціоналізації підприємницьких груп і прошарків у стратифікаційній системі. Однак розуміння змісту ризику в підприємницькому середовищі суттєво не змінюється.

У багатьох джерелах підприємницький ризик ототожнюється із господарським. Однак було б коректним та вірним їх не ототожнювати. Перш за все слід зробити поправку на те, що господарська та підприємницька сфери не є тотожними. Господарство, в класичному розумінні, не передбачає елементів інноваційності та ризику. Вони можуть потенційно існувати, і їх можна враховувати. У цьому сенсі господарство може виступати похідним від підприємництва, оскільки новостворювана справа (чи це виробництво, торгівля, надання послуг) завжди характеризується інноваційністю, ризикованістю. Надалі вся підприємницька енергія спрямована на фундаментування та інституціонування нової справи, переходів у постійно діюче русло, цикл, при якому іноваційність та ризик з часом, у процесі господарської діяльності, трансформується в інші форми, які вже не відповідають своїм попереднім критеріям.

На відміну від господарської діяльності як системи людських дій, заданих метою пристосування і перетворення предметів зовнішнього світу для задоволення власних потреб людей (спільнот), які керуються в своїй діяльності особистими інтересами і прагнуть досягти за найменших витрат найбільших вигод (ознака раціональності), підприємницька діяльність не загострюється і не закінчується на раціоналізації (раціональному веденні справ). Тут, як уже згадувалося, мають місце і специфічні іманентні ознаки підприємливості – налаштованість на прибуток, зростання, пошуковість, інноваційність, творчість, ризик – у найвищому їх прояві у порівнянні із принципами звичайного господарювання.

При визначенні підприємницького ризику потрібно розрізнити поняття «витрати», «збитки», «втрати». Будь-яка форма підприємницької діяльності неминуче пов'язана із витратами, тоді як збитки мають місце за несприятливого збігу обставин, прорахунків і призводять до додаткових витрат понад заплановані. Вищезгадане характеризує категорію «ризик» (підприємницький) із якісної сторони, але створює підґрунтя для переведення даного поняття в кількісну форму визначення [16]. Справді, якщо є небезпека втрат ресурсів або доходу, то існує і її кількісна міра, що визначається абсолютним або відносним рівнем втрат. В абсолютному прояві підприємницький ризик визначається величиною можливих втрат у матеріальному або вартісному вираженні. Проблема тільки в калькуляції, вимірі ризику. Тут уже в силу вступають конструкти підприємницьких намірів як суб'єктивний чинник. У відносному вираженні підприємницький ризик визначається як величина можливих втрат, але за деяких обставин враховується небезпека непередбаченого, нерозрахованого витрачання ресурсів або недоотримання доходів, порівняно із варіантами, розрахованими на раціональне використання ресурсів (випадкові, не передбачені, але потенційно можливі втрати, що виникатимуть внаслідок реального відхилення підприємництва від задуманого сценарію).

Таким чином, центральне місце в інтерпретації та аналізі (але не з точки зору онтології та синтезу) підприємницького ризику займає аналіз та прогнозування можливих втрат ресурсів під час здійснення підприємницької справи.

Ризик — невід’ємна частина насамперед економічного життя. Можна вибрати рішення, зменшуючи ризик, але неможливо повністю уникнути ризику. Ризик стимулює підприємницьку діяльність, хоча одні люди більш схильні до ризику, ніж інші. Неможливо сказати, що та чи інша людина або завжди схильна до ризику, або уникає його. Одні і ті ж люди в одних ситуаціях ризикують, а в інших — навпаки. Більшість невизначених подій — непрогнозовані, непередбачувані і неконтрольовані, тому навіть добротні рішення можуть призвести до втрат. Неможливо повністю “звільнитися” від ризику — уникаючи однієї ризикової ситуації, можна потрапити в іншу. Навіть абсолютна бездіяльність призводить до ризику упущених можливостей.

Наука про прийняття рішень виходить з припущень, що суб’єкт, який приймає рішення, володіє всією інформацією про можливі виграші та втрати. Однак це припущення не враховує аспекти обмеження можливостей володіння ситуацією, недостатність інформації та недостатність часу. Господарсько-комерційні ситуації неможливо контролювати повністю, адже їх хід залежить від багатьох факторів. Ці ситуації ніколи не повторюються з точністю.

Висновок. Проблема дефініції підприємницького ризику існує з кількох причин. Перш за все, в силу широкої іманентності феномену ризику багатьом суспільним явищам на всіх рівнях суспільної дійсності, ризик виступає об’єктом дослідження багатьох суспільних сфер, що в свою чергу ускладнює досягнення універсалізації даного поняття і природи даного феномену. Інший чинник полягає в проблемі перегляду поняття підприємництво — трансформування інтерпретації «підприємництво» як поняття та явища. На наш погляд, вірним буде виводити поняття «підприємницький ризик» невіддільно від інтерпретування підприємництва, де методологічним засобом виступатиме не стільки поняття *ризик* як прояв поведінки, скільки методологічний чинник «невизначеності», «стохастичності», «імовірності» як результат невичерпності комбінації наявних ресурсів, зосереджених в різних суспільних сферах, як похідна сучасної ринкової системи та розмаїття суб’єктивного оцінювання стану, позицій, шансів та наслідків діючого суб’єкта. Однією факторною інтерпретацією понять, що на перший погляд спрощує проблему, тут не обійтися.

1. Хизрич Ф., Питерс М. Предпринимательство. — Вып. 1. — М.: Прогресс-Универс, 1991.
2. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности // Thesis. — 1994. — Вып. 5. — С. 16—29.
3. Коуз Р. Фирма, рынок и право. — М.: Дело, 1993.
4. Зомбарт В. Развитие капиталистического духа // Буржуа: к истории развития современного экономического человека; Собр. соч. в 3 т. — Т. 1.
5. Радаева В.В. Экономическая социология : Курс лекций. — М.: Аспект Пресс, 1997.
6. Управление риском: Устойчивое развитие. Синергетика. — М.: Наука, 2000. — 141 с.

7. Бек У. От индустриального общества к обществу риска / Пер. А. Д. Ковалева // Thesis. – 1994. – Вып. 5.
8. Курлов Л.Б. Методология социального моделирования. – Уфа: «Автор-Проект», 2000.
9. Урсул А.Д. Информация : Методолог. аспекты. – М.: Наука, 1971.
10. Готт В.С. Определенность и неопределенность в природе и научном познании // Современный детерминизм и наука. – Новосибирск, 1971.
11. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. – М.: Мысль, 1989. – 189 с.
12. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем.; Послел. А.Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
13. Райзберг Б.А. Предпринимательство и риск. – М., Знание, 1992. – 61 с.
14. Cunningham J., Lischeron J. Defining entrepreneurship // Journal of small business management. – 1991. – January. – p. 45–61.
15. Зубков В.И. Риск как предмет социологического анализа // Социсс. – 1999. – № 4.
16. Страхование: теория, практика и зарубежный опыт / Под ред. П.П. Агеева. – М., 1992.